

Jan Niewęglowski

Towarzystwo Salezjańskie wobec wyzwań edukacyjnych w latach 1918-1939

Seminare. Poszukiwania naukowe 36/1, 151-162

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. JAN NIEWĘGŁOWSKI SDB
UKSW, Warszawa

TOWARZYSTWO SALEZJAŃSKIE WOBEC WYZWAŃ EDUKACYJNYCH W LATACH 1918-1939

Po wielu latach niewoli Polska w 1918 r. odzyskała niepodległość. Odbudowa kraju i jego państwowości napotkała liczne trudności. Do najważniejszych problemów należały: brak stabilizacji politycznej, trudna sytuacja ekonomiczna, zniszczenia wojenne, kryzys ogólnoswiatowy oraz brak odpowiedniej kadry urzędniczej. Jednym z najważniejszych zadań była organizacja oświaty¹. Na tym obszarze brakowało wszystkiego – tradycji, doświadczenia, struktur, bazy, a także środków finansowych. Na ziemiach zaboru rosyjskiego i pruskiego brakowało nawet podręczników i kadry nauczycielskiej. Wyzwaniem, które władze młodego państwa chciały podjąć w pierwszej kolejności, było ujednoczenie systemu szkolnictwa. W spuściznie po zaborach pozostały trzy różne systemy, odmienne ustroje i ustawodawstwa szkolne². Innym problemem, utrudniającym wprowadzenie jednolitego systemu szkolnego, był język. Polskie dzieci i młodzież z zaboru rosyjskiego i pruskiego należało poddać procesowi repolonizacji. Do tego około 30% dzieci zamieszkujących granice II Rzeczypospolitej należało do mniejszości narodowych, które domagały się szkół z ich językiem³.

W działalność opiekuńczo-wychowawczą aktywnie włączyło się Towarzystwo Salezjańskie obecne na ziemiach polskich od 1898 r.⁴. Pierwszym obszarem zaangażowania się salezjanów w edukację i wychowanie były szkoły ogólnokształcące. Otwierano je z myślą umożliwienia pewnej części zdolnej młodzieży zdobycia wykształcenia średniego. Szkoły średnie prowadzone przez salezjanów były z reguły

---

¹ Por. M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 25; S. Możdżeń, *Zarys historii wychowania (1918-1939)*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 1995, s. 53.

² Por. S. Kot, *Historia wychowania*, Żak, Warszawa 1996, t. II, s. 363; R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej*, Żak, Warszawa 1996, s. 245.

³ Por. J. Szafran, *Dla dobra polskiej szkoły. Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych i jego funkcje społeczno-oświatowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010, s. 13.

⁴ Towarzystwo Salezjańskie założył w 1859 r. włoski duchowny ks. Jan Bosko (1815-1888). Swoje życie poświęcił opuszczonej i biednej młodzieży, zakładając dla niej różne instytucje opiekuńczo-wychowawcze. Uważa się go za twórcę systemu prewencyjnego. Został ogłoszonym świętym w 1934 r. Por. J. Niewęgłowski, *Bosko Jan*, w: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Żak, Warszawa 2003, t. I, s. 422-425.

szkołami męskimi. Obowiązywał w nich klasyczny program nauczania z rozszerzoną nauką języka łacińskiego i greckiego. Salezjanie dbali nie tylko o jakość kształcenia i wychowania, ale także starali się, aby ich szkoły odpowiadały przepisom prawnym ustalonym przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, co umożliwiało absolwentom kontynuowanie nauki w szkołach państwowych⁵.

1. GIMNAZJUM I LICEUM HUMANISTYCZNE W OŚWIĘCIMIU

Pracę na terenie Oświęcimia salezjanie rozpoczęli w 1898 r. W momencie odzyskania niepodległości ośrodek szkolny w Oświęcimiu liczył 304 wychowanków. 213 uczęszczało do gimnazjum, a 91 uczyło się zawodu. Liczba kandydatów do szkół systematycznie wzrastała. W roku szkolnym poprzedzającym wybuch II wojny światowej wszystkich uczniów w szkołach oświęcimskich było prawie 500⁶. Tylko raz zanotowano niewielki spadek, w roku szkolnym 1922/1923, do 372 uczniów. W tym samym czasie dyrektor zakładu, ks. Piotr Wójcik, który pełnił tę funkcję przez dwa lata, rozpoczął starania o uzyskanie dla gimnazjum pełnych praw państwowych. W tym celu zorganizował kilka gabinetów i pracowni naukowych z odpowiednim wyposażeniem. Prawa państwowe gimnazjum otrzymało w roku szkolnym 1923/1924⁷.

Dzięki ofiarom zebranych w Stanach Zjednoczonych przez ks. Jana Świerca, dyrektora domu w latach 1922-1925, rozpoczęto rozbudowę zakładu. W listopadzie 1931 r. budynek był w stanie surowym. Ukończono go w październiku 1933 r. W ten sposób zostały zrealizowane plany rozbudowy szkoły oświęcimskiej. Gmach oddano do użytku w 1934 r., z okazji kanonizacji ks. Jana Bosko. W całym kompleksie szkolnym brakowało jednak przestrzeni rekreacyjno-sportowej. Z pomocą przyszedł burmistrz miasta, Roman Mayzel, i Rada Miejska Oświęcimia. Zakładowi odstąpiono na własność teren o powierzchni 900 m². W ten sposób został rozwiązany dotkliwy problem braku zaplecza sportowego⁸.

W pierwszych latach działalności gimnazjum liczyło cztery klasy. Od 1932 r. – już sześć. W wyniku reformy jędrzejewiczowskiej wprowadzono małą maturę. Po jej uzyskaniu wychowankowie mogli bez przeszkód kontynuować naukę w szkołach państwowych. W 1937 r. postanowiono uruchomić przy istniejącym gimnazjum liceum ogólnokształcące. Stanowiło ono drugi etap szkoły średniej. W ten sposób salezjanie odpowiedzieli na liczne prośby rodziców, aby ich synowie zdobywali

⁵ Por. J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego oraz jego organizacja i działalność na ziemiach polskich*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, Kraków 2004, s. 130; S. I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918-1945*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2006, s. 140.

⁶ Por. Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Krakowskiej [dalej: ASIK], A 516. Wykaz wychowanków zakładu salezjańskiego w Oświęcimiu.

⁷ Por. W. Żurek, *Szkoły salezjańskie w Oświęcimiu na tle salezjańskiego szkolnictwa średniego ogólnokształcącego i zawodowego na ziemiach polskich 1900-1939*, KUL, Lublin 2010, s. 153; J. Krawiec, *Działalność religijno-patriotyczna salezjanów w Oświęcimiu*, Wydawnictwo Poligrafia ITS, Kraków 2006, s. 136.

⁸ Por. *Oświęcim – Zakład Księdza Bosko*, Pokłosie Salezjańskie [dalej: PS] 4(1933), s. 67.

wykształcenie w jednej placówce. Ksiądz Ignacy Antonowicz, odpowiedzialny za szkolnictwo średnie w inspektorii św. Jacka, zwrócił się w dniu 30 marca 1937 r. z prośbą do Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie o zgodę na otwarcie liceum ogólnokształcącego o profilu humanistyczno-przyrodniczym. Kuratorium odpowiedziało pozytywnie pismem z dnia 3 maja 1937 r.⁹

2. GIMNAZJUM W ALEKSANDROWIE KUJAWSKIM

W 1905 r. w zaborze rosyjskim wydano ukaz tolerancyjny. Chociaż nie dawał Polakom większych praw, to jednak nieco rozluźnił napiętą sytuację¹⁰. Sytuację wykorzystała grupa mieszkańców Aleksandrowa Kujawskiego. Zarejestrowali oficjalną organizację – Koło Polskiej Macierzy Szkolnej¹¹. Jednym z jej założycieli był miejscowy proboszcz, ks. Franciszek Szczygłowski. Po zakupieniu odpowiedniej parceli, w 1913 r. KPMS rozpoczęło na niej budowę placówki oświatowej. Prace przerwał wybuch I wojny światowej. W budynku należącym do KPMS, po uprzednim częściowym wykończeniu go, otworzono „Soldatenheim” (kasyno żołnierskie). W 1916 r., po długich prośbach ks. Szczygłowskiego, władze niemieckie zwolniły kilka pomieszczeń, w których zorganizowano czteroklasową szkołę średnią. Pierwszy rok nauki rozpoczęło aż 80 uczniów. Placówka nosiła nazwę Szkoła Realna Polskiej Macierzy Szkolnej¹². Ksiądz Franciszek Szczygłowski, widząc potrzebę jej istnienia, a zarazem dynamiczny rozwój, chciał zapewnić jej stabilność na przyszłość. Za zgodą miejscowego ordynariusza rozpoczął poszukiwania zakonu, któremu można by powierzyć placówkę. Wybór padł na Towarzystwo Salezjańskie, niezbyt jeszcze znane w zaborze rosyjskim. Głos rozstrzygający miał w tej sprawie biskup Stanisław Zdzitowiecki, który zetknął się już wcześniej z systemem wychowawczym ks. Jana Bosko. Salezianie przejęli szkołę 13 sierpnia 1919 r. W roku szkolnym 1923/1924 została przekształcona w ośmioklasowe gimnazjum męskie o profilu humanistycznym. Od momentu przejścia placówki przez salezjanów starano się o prawa państwowe dla szkoły. Uzyskano je dopiero w 1932 r. Prawa te szkoła w Aleksandrowie utrzymała aż do 1939 r.¹³

Z roku na rok powiększała się liczba uczniów zamiejscowych. W związku z tym pojawił się problem internatu. Jego wybudowanie władze miasta zaproponowały salezjanom. Jednym z ich argumentów było zwiększenie wpływu wychowaw-

⁹ Por. A. Świda, *Salezjańskie szkolnictwo w Polsce (zarys)*, w: *75 lat działalności salezjanów w Polsce*, red. R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko, Towarzystwo Salezjańskie, Łódź-Kraków 1974, s. 40.

¹⁰ Por. R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej*, s. 216.

¹¹ Organizacja ta nosiła różne nazwy: Polska Macierz Szkolna, Macierz Szkolna, Macierz Polska – polska instytucja oświatowa, która miała na celu obronę przed wynarodowieniem i utwierdzenie polskości poprzez szkolnictwo, oświatę i kulturę. Macierz Szkolna powstała we Lwowie w 1882 r. Została założona przez J. I. Kraszewskiego. Por. Z. Skwierczyński, *Macierz Szkolna*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. E. Ziemann, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2006, t. XI, k. 723-727.

¹² Por. A. Świda, *Salezjańskie szkolnictwo w Polsce*, s. 48.

¹³ Por. *Dzieje Zakładu, Kolegium Kujawskie X.X. Salezjanów w Aleksandrowie Kujawskim*, 1 czerwca 1927 r., s. 5.

czego na młodzież gimnazjalną. Kamień węgielny pod budowę internatu poświęcił uroczyście ordynariusz wrocławski, biskup Stanisław Zdzitowiecki, 14 października 1923 r.¹⁴. Budowa obiektu trwała cztery lata. Na jej przebieg miał niewątpliwie wpływ ówczesny światowy kryzys ekonomiczny¹⁵. Na otwarciu internatu zaproszono prymasa Polski, kardynała Augusta Hlonda, salezjanina, który 25 czerwca 1927 r. poświęcił uroczyście cały obiekt. Placówka otrzymała od kuratorium nazwę Kolegium Kujawskie Księży Salezjanów¹⁶.

3. GIMNAZJUM W RÓŻANYMSTOKU

Towarzystwo Salezjańskie objęło w Różanymstoku parafię w 1919 r. Uczyniło to na prośbę ordynariusza wileńskiego, biskupa Jerzego Matulewicz. Fundatorami pierwszego, drewnianego kościoła w Krzywymstoku¹⁷ byli w 1659 r. Eufrozyna Tyszkiewicz i jej małżonek Szczęsny, stolnik Dorpatu¹⁸. W 1901 r. Różanystok przejęły mniszki prawosławne z Grodna. Podczas swojego tam pobytu wybudowały duży trzypiętrowy budynek, tzw. „drapieznik”. Następnie zorganizowały w Różanymstoku żeńskie seminarium nauczycielskie. Głównym celem szkoły dla dziewcząt było przygotowanie przyszłych nauczycielek dla całej Rosji. W dniu 14 sierpnia 1915 r., w obawie przed żołnierzami niemieckimi, mniszki opuściły klasztor i udały się na wschód.

W 1918 r. biskup wileński Jerzy Matulewicz mianował proboszczem w Różanymstoku ks. Witolda Sarosieka. Po objęciu parafii proboszcz bardzo szybko zorientował się, że do obsługi parafii i sanktuarium maryjnego oraz do właściwego administrowania licznymi budynkami klasztornymi potrzebne jest zgromadzenie zakonne. Wybór padł na Towarzystwo Salezjańskie, a ordynariusz, biskup Jerzy Matulewicz, zaakceptował pomysł. Ksiądz Witold Sarosiek udał się do Oświęcimia, gdzie spotkał się 3 września 1919 r. z ks. Piotrem Tirone, przełożonym inspektorii. W imieniu biskupa zwrócił się z prośbą o przejęcie Różanegostoku i wykorzystanie dużego zaplecza lokalowego na pracę wychowawczą z miejscową młodzieżą¹⁹.

Jedną z pierwszych czynności, jakie należało wykonać, było uregulowanie tytułu własności²⁰. Prawnymi właścicielami Różanegostoku byli dominikanie.

¹⁴ Por. *Z naszych zakładów – Aleksandrów Kujawski*, PS 1(1924), s. 6.

¹⁵ O kondycji finansowej inspektorii informował Radę Generalną w Turynie inspektor ks. Antoni Symior. Pismo zawierało również prośbę o umorzenie części długu. Por. *Archivio Salesiano Centrale* [dalej: ASC], E 998. List ks. Antoniego Symiora z dnia 4 kwietnia 1932 r.

¹⁶ Por. *Kolegium Kujawskie XX. Salezjanów w Aleksandrowie*, PS 7-8(1927), s. 87; J. Wąsowicz, *Salezjanie w Aleksandrowie Kujawskim wczoraj i dziś. Przegląd działalności wychowawczo-duszpasterskiej w latach 1919-2009*, *Seminare* 26(2009), s. 379.

¹⁷ Wkrótce zmieniono nazwę na Różanystok. Por. W. Zaleski, *Sanktuaria polskie*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1988, s. 15.

¹⁸ Por. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1980, s. 492.

¹⁹ Por. *Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Warszawskiej* [dalej: ASIW], *Kronika parafii różanostockiej 1919-1963, Różanystok 1964*, mps, s. 1.

²⁰ O swojej wizycie w Różanymstoku informował nuncjusza Achillego Rattiego ks. Piotr

W pertraktacjach brał udział nuncjusz apostolski w Warszawie, Achilles Ratti. Zabięgał on bardzo, aby w Różanymstoku powstała placówka oświatowo-wychowawcza prowadzona według systemu ks. Jana Bosko²¹. Salezianie przejęli obiekt w dniu 10 listopada 1919 r. Początkowo głównym zajęciem salezjanów była praca duszpasterska²². Planowano jednak zorganizować szkołę powszechną i gimnazjum. Na Kresach brakowało najbardziej tego rodzaju szkół. Na pierwszy rok szkolny 1920/1921 przyjęto do gimnazjum 84 wychowanków. Wkrótce otwarto szkołę powszechną. Jednak z powodu braku wykwalifikowanego personelu, w 1923 r. przekazano ją siostrom salezjankom²³. Gimnazjum miało profil klasyczny z rozszerzonym językiem niemieckim. W wyniku reformy jędrzejewiczowskiej przekształcono 8-letnie gimnazjum na 6-letnią szkołę średnią o profilu humanistycznym. Gimnazjum otrzymało niepełne prawa państwowe w roku szkolnym 1924/1925²⁴.

W okresie międzywojennym ośrodek salezjański w Różanymstoku nie miał jednej oficjalnej nazwy. Potocznie nazywano go „gimnazjum salezjańskie” lub „kolegium salezjańskie”. Natomiast na drukach urzędowych pojawiały się następujące nagłówki: Klasyczne Gimnazjum Piusa XI, Kolegium Salezjańskie im. Piusa XI w Różanymstoku²⁵. Jednak jednym z dotkliwszych problemów, z jakimi borykał się ośrodek różanostocki przez wiele lat, był brak personelu z odpowiednimi kwalifikacjami pedagogicznymi. Przedstawiciele kuratorium, dokonując wizytacji szkół, zwracali dyrekcji uwagę na ten problem²⁶.

4. GIMNAZJUM W KRAKOWIE

Jesienią 1918 r. Towarzystwo Salezjańskie kupiło od hrabiego Zdzisława Tarnowskiego mały dworek myśliwski, który był położony na przedmieściach Krakowa. Potocznie miejsce to nazywano Łosiówką. Nazwa pochodziła od poprzednich właścicieli, hrabiów Zofii i Wincentego Łosiów. Umieszczono tam dwa domy formacyjne – nowicjat i studia filozoficzne w ramach wyższego seminarium duchownego. Inspektor ks. Piotr Tirone erygował tam dom zakony 1 lipca 1918

Tirone, inspektor salezjański, w liście z dnia 3 października 1919 r. Por. ASIW, T. Różanostok 1919-1927, s. 1a.

²¹ Por. J. Fiedorowicz, *Kierunki i formy działalności salezjanów w Różanymstoku w latach 1919-1954*, Nostra 2(1974), s. 20; *Różanostok*, PS 1(1920), s. 11.

²² Początkowo salezianie zorganizowali szkołę rolniczą. Istniała ona tylko do 1928 r. Por. ASIW, T. Różanostok przedwojenny 1928-1939. Duplikaty. List inspektora ks. Antoniego Hlonda do dyrektora w Różanymstoku, ks. Teodora Kurpisa z dnia 9 lutego 1928 r.

²³ Por. H. Wrońska, *Pedagogia salezjanek (Zgromadzenia Córek Maryi Wspomożycielki)*, w: *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, red. J. Kostkiewicz, Impuls, Kraków 2012, t. I, s. 293.

²⁴ Por. ASIW, T. Różanostok przedwojenny 1928-1939. Duplikaty. Rendiconto statistico.

²⁵ W roku szkolnym 1937/1938 otwarto pierwszą klasę liceum humanistycznego. Działo ono tylko dwa lata. Por. ASIW, T. Różanostok przedwojenny 1928-1939. Duplikaty. Broszura informacyjna, s. 264a.

²⁶ Problemem tym zajmował się ówczesny inspektor ks. Antoni Hlond, który w tym celu zwoływał regularne spotkania dyrektorów szkół salezjańskich. Por. ASIW, T. Różanostok 1919-1927, s. 55a.

r. Pierwszym dyrektorem placówki został ks. Antoni Symior. Kiedy na Łosiówkę przybyli kandydaci do nowicjatu oraz klerycy studiujący filozofię, okazało się, że dom będzie za mały w stosunku do liczby mieszkańców. Już jesienią 1918 r. zwrócono się do magistratu miasta Krakowa o pozwolenie na rozbudowę obiektu. Zgodę otrzymano bardzo szybko. Prace budowlane i wyposażeniowe trwały dwa lata²⁷.

W tym samym czasie nowo wprowadzony Kodeks Prawa Kanonicznego określił warunki studiowania w wyższym seminarium duchownym. Kleryk przed rozpoczęciem studiów filozoficznych musiał zdobyć maturę licealną. Wielu kleryków salezjańskich, zwłaszcza powracających z Włoch, takiego wykształcenia nie miało. W celu uzupełnienia wykształcenia średniego i złożenia państwowego egzaminu dojrzałości, postanowiono na Łosiówce zorganizować dla nich gimnazjum. Odpowiednie pisma skierowano w 1923 r. do Kuratorium w Krakowie i do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Decyzja ministra z dnia 21 lutego 1924 dawała gimnazjum niepełne prawa szkół państwowych i tylko na jeden rok. Takie prośby dyrekcja musiała więc ponawiać co roku. Upoważnienia te umożliwiały przeprowadzanie egzaminu maturalnego w domu salezjańskim na Łosiówce. Pierwszy taki egzamin miał miejsce w 1924 r. Odbył się w obecności delegata kuratorium. Był nim dyrektor Gimnazjum św. Anny, Ignacy Meyer, który we wcześniejszych latach umożliwiał klerykom uzupełnienie wykształcenia w szkole prowadzonej przez siebie²⁸.

W pierwszych latach szkoła na Łosiówce służyła wyłącznie klerykom salezjańskim. Ze względu na fakt, że do Towarzystwa Salezjańskiego wstępowali kandydaci w różnym wieku, ministerstwo nie określiło jego granic. W następnych latach dawało możliwość przyjmowania do gimnazjum tzw. aspirantów, czyli kandydatów do nowicjatu. Niektórzy z nich wybierali drogę powołania salezjańskiego. Większość jednak ze zdobytą maturą udawała się do innych szkół²⁹.

5. GIMNAZJUM I LICEUM W SOKOŁOWIE PODLASKIM

Dzięki inicjatywie ks. Andrzeja Mazurkiewicza, miejscowego wikariusza, 15 sierpnia 1915 r. w Sokołowie powstało Czeroklasowe Progimnazjum Męskie i Żeńskie³⁰. Lekcje odbywały się w domach prywatnych. Inną trudnością był niedostatek kadry nauczycielskiej, spowodowany wieloletnią, celową polityką caratu³¹. Po zakończeniu wojny kuratelę nad szkołą przejął w 1919 r. Powiatowy Sejmik Sokołow-

²⁷ Por. J. Krawiec, *Powstanie Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, s. 129.

²⁸ Por. W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900-1963. Rozwój i organizacja*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, Lublin 1996, s. 60.

²⁹ Por. A. Świda, *Towarzystwo Salezjańskie. Rys historyczny*, Inspektorat Towarzystwa Salezjańskiego, Kraków 1984, s. 141.

³⁰ Por. J. Niewęgłowski, *Salezjańskie Liceum im. Henryka Sienkiewicza w Sokołowie Podlaskim – Historia i wychowanie*, *Seminare* 15(1999), s. 378.

³¹ Por. S. Mauersberg, *Oświata*, w: *Polska odrodzona 1918-1939. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. J. Tomicki, (b. wyd.), Warszawa 1982, s. 555.

ski. Dysponował on większymi możliwościami lokalowymi, jak również wystarał się szybciej u polskich władz o odpowiednie koncesje dla szkoły. Prawa szkół państwowych szkoła sokołowska otrzymała w 1920 r. Jej dyrektor musiał jednak corocznie ponawiać prośbę o nie. Dopiero w 1930 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego przyznało szkole prawa szkół państwowych do odwołania³². Z roku na rok rosła także liczba chętnych do nauki w placówce. W roku szkolnym 1925/1926 było już 256 uczniów, natomiast w roku szkolnym 1938/1939 ich liczba wynosiła 347³³.

W 1922 r. władze sejmiku podjęły decyzję wyszukania odpowiedniej parceli pod gmach szkoły i rozpoczęcia budowy. Trudności gospodarcze kraju i miasta spowodowały, że starosta Tadeusz Majewski, zaproponował Towarzystwu Salezjańskiemu poprowadzenie dotychczasowej szkoły i przejście nowego budynku. W pierwszej turze rozmów przełożony, ks. Piotr Tirone, udzielił odpowiedzi odmownej. Główną przyczyną był brak odpowiednio przygotowanych salezjanów. Wobec dalszego nalegania ze strony władz miasta, ks. Tirone podjął decyzję o zlikwidowaniu parafii i bursy w Białej Podlaskiej. Salezjanów tam pracujących przeznaczył do pracy w Sokołowie. Po ukończeniu budynku dydaktycznego salezjanie przystąpili do budowy internatu. Znalazło w nim miejsce około 150 uczniów. Dobre warunki lokalowe, a także wysoki poziom szkoły wpływały pozytywnie na opinie o placówce. Dyrekcja szkoły starała się o odpowiednio przygotowanych nauczycieli i dobrych wychowawców. Głównym celem sokołowskiej szkoły było, aby zapewniała ona solidne wykształcenie i dobre wychowanie. Powyższe postulaty odpowiadały systemowi wychowawczemu św. Jana Bosko³⁴.

Wskutek reformy jędrzejewiczowskiej zmieniono struktury szkoły salezjańskiej. Zlikwidowano ośmioklasowe gimnazjum. Zamiast niego utworzono czteroklasowe gimnazjum i dwuletnie liceum. Pierwszy egzamin dojrzałości według nowych wymogów odbył się na wiosnę 1939 r. Obie szkoły cieszyły się dobrą opinią wśród lokalnej społeczności. Niewątpliwie wpłynęła na nią tzw. korelacja w zakresie przedmiotów humanistycznych i ścisłych, jaką wprowadzono w nich po długich dyskusjach w radzie pedagogicznej. Innym czynnikiem, który wpłynął pozytywnie na jakość kształcenia, była troska dyrekcji o odpowiednie wyposażenie szkoły i pracowni naukowych³⁵. Ale niewątpliwie największy wpływ na poziom kształcenia i wychowania w szkole miała kompetentna kadra nauczycielska³⁶. Podkreślali to często wizytatorzy kuratoryjni w swoich protokołach powizytacyjnych. Z pewnością na jakość edukacyjną szkoły mieli również wpływ sami wychowankowie. Większość z nich mieszkała w internacie, pozostając pod ciągłą

---

³² Por. Archiwum Salezjańskie w Sokołowie Podlaskim [dalej: ASSP], T. Dokumentacja. Szkoła w Sokołowie. Rozporządzenie ministra WRiOP z dnia 25 maja 1930 r. nr II – 8885/30.

³³ Por. ASSP, T. Sokołów Podlaski. Sprawozdanie Dyrekcji za rok szkolny 1930-31, s. 41.

³⁴ Por. ASSP, T. 48. Korespondencja. Podstawy wychowawcze Prywatnego Gimnazjum Męskiego Towarzystwa Salezjańskiego w Sokołowie Podlaskim; *Z Sokołowa Podlaskiego*, PS 2(1927), s. 28.

³⁵ Por. *Sokołów Podlaski*, PS 10(1930), s. 278.

³⁶ Pisze o tym inspektor ks. Stanisław Pływaczyk w liście do przełożonych w Turynie. Por. ASC, E 998. List ks. Stanisława Pływaczyka z 25 czerwca 1937 r.

opieką salezjanów, którzy sprawdzali im prace domowe i stopień przygotowania do lekcji. Uczniowie mieli do dyspozycji specjalne sale, zwane studiami, w których obowiązywała cisza. Zgodnie z ideą wychowawczą św. Jana Bosko, podopiecznym towarzyszył stale asystent³⁷. Wszystko to mobilizowało ich do lepszej pracy³⁸. Na wyniki w nauce miał także wpływ elitarny charakter szkoły. Opłaty za szkołę i internat były dość wysokie. Większość uczniów pochodziła z rodzin zamożnych. Dane archiwalne potwierdzają jednak fakt, że wielu chłopców pochodziło z rodzin biedniejszych. Byli oni zwalniani z płacenia czesnego, w całości albo w części³⁹.

6. GIMNAZJUM I LICEUM W MARSZAŁKACH

W 1930 r. Józef Mamica, zawodowy oficer wojska polskiego, wystawił na sprzedaż swój majątek w Marszałkach koło Ostrzeszowa w województwie poznańskim. Przełożony inspektorialny ks. Antoni Hlond postanowił nabyć majątek, aby zaradzić problemom lokalowym krakowskiej Łosiówki, gdzie mieściło się seminarium⁴⁰. Dom zakonny w Marszałkach został erygowany w dniu 1 sierpnia 1931 r. dekretem Przełożonego Generalnego, ks. Filipa Rinaldiego. Krakowskie Kuratorium Szkolne wyraziło zgodę na przeniesienie gimnazjum z Łosiówki do Marszałek. Uroczystego poświęcenia i inauguracji całego zakładu dokonał prymas Polski, kard. August Hlond, w dniu 6 września 1931 r.⁴¹. Kuratorium Szkolne z Poznania przyznało gimnazjum pełne prawa szkół państwowych. Zatwierdzenie statutu szkoły nastąpiło 15 grudnia 1933 r. Szkoła otrzymała wtedy oficjalną nazwę Prywatne Gimnazjum Męskie Towarzystwa Salezjańskiego w Marszałkach.

Oprócz programu szkoły państwowej, zajęcia dydaktyczne ubogacono lekcjami z filozofii scholastycznej w wymiarze 4-5 godz. tygodniowo i zajęciami z pedagogiki w podobnym wymiarze godzin. U podstaw zagadnień pedagogicznych znajdowała się metoda prewencyjna ks. Jana Bosko. Na początku 1937 r. inspektorialny delegat do spraw szkolnictwa, ks. Ignacy Antonowicz, zwrócił się do poznańskiego kuratorium z prośbą o wydanie koncesji na prowadzenie liceum klasycznego. Odpowiedź kuratorium z dnia 22 maja była pozytywna. W tym samym

---

³⁷ Por. K. Misiaszek, *Pedagogia salezjanów (Towarzystwa św. Franciszka Salezego)*, w: *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, red. J. Kostkiewicz, Impuls, Kraków 2012, t. I, s. 251.

³⁸ Na uwagę zasługuje również aktywność pozaszkolna uczniów. W tym czasie istniały w szkole organizacje i kółka zainteresowań, które z pewnością wpływały na dobre wyniki w nauce: Koło Młodzieży Misyjnej, Koło Literackie, Sodalicja Mariańska, Koło Fizyczno-Matematyczne, Koło Miłośników Geografii i Przyrody, Samopomoc Uczniowska, Uczniowska Kasa Oszczędności, Ogródek Szkolny, Hufiec Szkolny, harcerstwo, orkiestra szkolna, Sekcja Dramatyczna i Dekoracyjna, Koło Wycieczkowe i Krajoznawcze, Klub Fizyczny i Sportowy. Por. ASSP, T. Protokoły z rad pedagogicznych z lat 1932-1939, Uwagi powizytacyjne z lat szkolnych 1935/1936 - 1937/1938.

³⁹ Por. J. Niewęgłowski, *Salezjańskie Liceum im. Henryka Sienkiewicza w Sokolowie Podlaskim*, s. 379.

⁴⁰ Por. *Marszałki – Małe Seminarium w pełni rozwoju*, PS 3(1947), s. 125.

⁴¹ Por. *Uroczystość poświęcenia nowego Zakładu Salezjańskiego w Marszałkach*, PS 10(1931), s. 226.

czasie wystąpiono do tegoż kuratorium o zgodę na stworzenie w roku szkolnym 1937/1938 VII klasy gimnazjalnej dawnego typu. Wynikało to z potrzeby i reformy szkolnictwa średniego⁴².

Gimnazjum w Marszałkach, a w późniejszym czasie liceum, cieszyło się dużym zainteresowaniem młodzieży. W latach 1931-1939 uczyło się tam 465 wychowanków. W tych latach na 210 dopuszczonych do egzaminu dojrzałości przez radę pedagogiczną, maturę zdało 204 uczniów. Dla okolicznej młodzieży zorganizowano także świąteczne oratorium. Młodzież uczęszczająca do niego przygotowywała corocznie m.in. przedstawienia teatralne: jasełka i Misterium Męki Pańskiej. Cieszyły się one wielką popularnością w całej okolicy⁴³.

7. GIMNAZJUM W OSTRZESZOWIE

W Ostrzeszowie, w woj. poznańskim, w okresie zaborów istniały dwie szkoły powszechne – ewangelicka, do której uczęszczały dzieci polskie i niemieckie, i katolicka dla dzieci polskich; a także gimnazjum i dokszałcająca szkoła zawodowa. Najpoważniejszym problemem w 1918 r. była repolonizacja społeczeństwa i zorganizowanie nowych struktur szkolnych. W związku z tym, władze miasta postanowiły zamknąć szkoły wyznaniowe, a na ich miejsce powołać jedną, siedmioklasową szkołę powszechną i spolonizować gimnazjum⁴⁴. Gimnazjum rozwijało się bardzo dynamicznie. Co roku tworzone nową klasę. W roku szkolnym 1924/1925 było ich już osiem, szkoła nie miała jednak jeszcze pełnych praw państwowych. Ostrzeszowskie gimnazjum otrzymało uprawnienia szkoły państwowej w roku szkolnym 1925/1926⁴⁵.

Ze względu na rosnącą liczbę uczniów, tak w szkole powszechnej, jak i w gimnazjum, władze miasta postanowiły wybudować dwa nowe obiekty szkolne. Wcześniej uzyskano obietnicę pomocy materialnej ze strony Kuratorium Okręgu Szkolnego w Poznaniu. W ciągu kilku lat zdołano wybudować i wyposażyć budynek szkoły powszechnej. W gorszej sytuacji znalazł się budynek gimnazjalny. Złożyły się na to następujące czynniki: kryzys gospodarczy, mniejsze subwencje ze strony miasta, a także zaciągnięty dług. W roku szkolnym 1928/1929 niedobór finansowy szkoły wyniósł 40 523 zł. Rok później deficyt zwiększył się do 45 082 zł⁴⁶. W celu ratowania szkoły władze miasta rozpoczęły rozmowy z Towarzystwem Salezjańskim. Początkowo, wobec sprzeciwu pewnej grupy mieszkańców, salezianie wy-

⁴² Por. ASIK, A 1199. Marszałki, Gimnazjum, Liceum.

⁴³ Por. Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego w Poznaniu. (Zespół gromadzący archiwalia przedwojenne) – nr 805. Sygn. 53/805/0/320. Prywatne Liceum Męskie Towarzystwa Salezjańskiego – Marszałki – protokoły powizytacyjne, sprawozdania roczne 1932-1939.

⁴⁴ Por. ASIW, J. Ślósarczyk, *Historia Prowincji świętego Jacka Towarzystwa Salezjańskiego*, Pogrzebień 1960-1969, t. II, mps, s. 360.

⁴⁵ Por. ASIK, A 1078. Ostrzeszów. Sprawozdania.

⁴⁶ Por. W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce*, s. 125.

cofali się z rozmów. Władze miasta podtrzymywały jednak swoje stanowisko⁴⁷. Po kolejnych spotkaniach i rozmowach salezianie kupili w końcu budynek gimnazjum za 60 tys. zł. Zobowiązali się także m.in. do wykończenia budynku, utworzenia internatu, pozostawienia w pracy dotychczasowego dyrektora i spłacenia zobowiązań finansowych. Z dniem 1 września 1932 r. zlikwidowano oficjalnie Koedukacyjne Gimnazjum Męskie, a powołano Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum Księży Salezjanów im. Kazimierza Wielkiego. Jednocześnie szkoła otrzymała prawa państwowe⁴⁸. W roku szkolnym 1937/1938 przekształcono ośmioletnie gimnazjum w czteroletnie gimnazjum ogólnokształcące i liceum⁴⁹.

Ośrodek w Ostrzeszowie pełnił ważną funkcję oświatową, kulturalną, religijną i patriotyczną⁵⁰. Rok szkolny 1939/1940 rozpoczęło ponad 250 wychowanków. Uzyskanie pełnych praw państwowych dla obu szkół świadczy o tym, że Towarzystwo Salezjańskie prowadziło szkołę w sposób kompetentny⁵¹. Zakład zajmował wysokie miejsce na liście placówek dydaktyczno-wychowawczych w Wielkopolsce⁵².

8. GIMNAZJUM WE LWOWIE

Z polecenia arcybiskupa Bolesława Twardowskiego, wybudowano we Lwowie w dzielnicy Górny Łyczaków kościół pod wezwaniem Matki Bożej Ostrobramskiej jako wotum za odzyskanie niepodległości i zwycięskie walki w latach 1918-1920. Budowę kościoła ukończono i konsekrowano go w 1936 r. Ordynariusz przekazał go natychmiast salezjanom z prośbą, aby wybudowali przy nim zakład rzemieślniczo-naukowy dla lwowskiej młodzieży. Towarzystwo Salezjańskie rozpoczęło swoją działalność na terenie Lwowa od pracy duszpasterskiej i zorganizowania oratorium⁵³.

W tym samym roku powierzono salezjanom w opiekę Zakład Wychowawczy im. Abrahamowiczów. Jego twórcą był Dawid Abrahamowicz⁵⁴. Przed śmiercią utworzył on fundację (Fundacja Dawida i Antoniny z Suchodolskich Abrahamowi-

⁴⁷ Por. ASIK, A 10. Ostrzeszów.

⁴⁸ Por. ASIK, A 1069. Ostrzeszów. Sprawozdania dla Głównego Urzędu Statystycznego Ministerstwa Oświaty.

⁴⁹ Por. W. Żurek, *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce*, s. 130.

⁵⁰ Wychowankowie ze swoich oszczędności ufundowali karabin maszynowy dla polskiej armii. Przekazano go uroczyście pułkownikowi Walczakowi 22 maja 1938 r. Por. *Młodość Gimnazjum Ks. Ks. Salezjanów w Ostrzeszowie funduje karabin maszynowy dla armii*, PS 7-8(1938), s. 175.

⁵¹ Por. ASIK, A 1069. Ostrzeszów. Statystyka matur.

⁵² Por. APP, Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego w Poznaniu. (Zespół gromadzący archiwalia przedwojenne) – nr 805. Sygn. 53/805/0/336. Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne Księży Salezjanów Ostrzeszów – sprawozdania z wizytacji 1929-1939.

⁵³ Por. A. Świda, *Towarzystwo Salezjańskie. Rys historyczny*, s. 180.

⁵⁴ Dawid Abrahamowicz urodził się w 1839 r. W latach 1875-1918 był posłem do parlamentu austriackiego. W 1907 r. został mianowanym ministrem dla Galicji. Zmarł we Lwowie 24 grudnia 1926 r. Por. *Encyklopedia Powszechna*, red. H. Bonecki, PWN, Warszawa 1973, t. I, s. 6.

czów), której przekazał swój majątek. Zadaniem fundacji było stworzenie zakładu dla synów zubożałego polskiego ziemiaństwa obrządku rzymskiego i ormiańskiego oraz dla biednej, ale zdolnej młodzieży. Budowę zakładu rozpoczęto w lipcu 1928 r., a ukończono dwa lata później. Ośrodek zaczął działać oficjalnie 1 września 1930 r. Zakład od początku pełnił funkcję internatu. Jego wychowankowie uczęszczali do okolicznych szkół. Swoim zachowaniem stwarzali w nich wiele problemów. Powyższa sytuacja sprawiła, że Zarząd Fundacji zwrócił się do salezjanów z ofertą przekazania im dzieła. Odpowiednią umowę podpisano 28 maja 1936 r.⁵⁵. Placówka otrzymała także nową nazwę Zakład Wychowawczy im. Abrahamowiczów prowadzony przez Towarzystwo Ks. Ks. Salezjanów⁵⁶. Wkrótce przełożony salezjanów, inspektor ks. Tomasz Kopa, poprosił arcybiskupa Bolesława Twardowskiego o zgodę na erygowanie przy internacie również domu zakonnego. Ordynariusz odpowiedział pismem z 4 lipca 1936 r. Pisał w nim: „Ponieważ, jak dotychczas doświadczenie uczy, praca salezjanów wyrabia piękne charaktery młodzieży, wielką odczuwamy radość, że księża salezianie przejęli zarząd zakładu Fundacji im. Abrahamowiczów we Lwowie, gdzie wychowawczo stykać się będą z młodzieżą i utworzyć tam pragną nowy dom zakanny według zasad Konstytucji św. J. Bosko pod wezwaniem św. J. Bosko”⁵⁷.

Od początku włożono wiele wysiłku, aby w zakładzie wprowadzić pewien porządek i zlikwidować źródła problemów wychowawczych. Opuszczanie internatu, różne rozkłady lekcji i zajęć szkolnych zdecydowanie osłabiały wpływ wychowawczy na podopiecznych placówki i utrudniało jej zarządzanie. W związku z tą sytuacją, przełożony inspektorialny zwrócił się z prośbą do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego o zgodę na otwarcie w zakładzie gimnazjum. Została ona wyrażona 19 kwietnia 1937 r. Jednocześnie władze kuratorskie zatwierdziły statut prywatnego gimnazjum ogólnokształcącego i nadały szkole nazwę Prywatne Gimnazjum Męskie Towarzystwa Salezjańskiego. Oficjalnie szkoła rozpoczęła działalność 1 września 1937 r. Sale lekcyjne znajdowały się na pierwszym piętrze budynku, natomiast część mieszkalna na piętrze drugim. Umieszczono w niej 60 chłopców. Jednocześnie salezianie przystąpili do budowy nowego budynku. Środki finansowe miały pochodzić od Fundacji, magistratu Lwowa i Towarzystwa Salezjańskiego. Zakupiono wiele materiałów budowlanych i przystąpiono do pierwszych prac ziemnych. Wybuch II wojny światowej udał się realizację powyższych planów⁵⁸.

9. PODSUMOWANIE

Po 1918 r. Polska rozpoczęła trudny proces odbudowy struktur. Dziedzictwo zaborów z pewnością procesu tego nie ułatwiało. Salezianie razem z całym społeczeństwem aktywnie włączyli się w tworzenie struktur szkolnych. Jedną

⁵⁵ Por. ASIK, A 92. Umowa salezjanów z Fundacją Abrahamowiczów.

⁵⁶ Por. *Nowa salezjańska placówka wychowawcza we Lwowie*, PS 7(1936), s. 230.

⁵⁷ ASIK, A 3. Erekcje domów.

⁵⁸ Por. ASIK, Lwów. Księga ewidencyjna.

z pierwszych czynności Towarzystwa Salezjańskiego było otwieranie szkół ogólnokształcących. Zagospodarowywano w ten sposób obszar potrzeb edukacyjnych. Niektóre placówki borykały się z wieloma problemami. Pomimo różnych trudności cieszyły się raczej dobrą renomą, ułatwiając dużej liczbie polskiej młodzieży zdobycie średniego wykształcenia.

THE SALESIAN SOCIETY IN THE FACE OF EDUCATIONAL CHALLENGES
IN THE YEARS 1918-1939

Summary

After regaining its independence in 1918, Poland commenced a long-lasting reconstruction of the state structures. The legacy of three partitions significantly hindered this process. The Salesian Company, together with the whole society, participated in the creation of schools and protective structures. Until 1918, the Salesians could only realize their charisma within the territory annexed by Austria. One of the first activities of the Company after 1918 was opening secondary schools. This was done at the request of the authorities and the Polish society. A majority of those schools were created in the twenties. Some struggled with many problems, such as lack of properly qualified personnel or financial difficulties. Despite many problems, the schools enjoyed rather a good reputation in the Polish society and facilitated acquiring the secondary education for a large number of Polish youth.

Keywords: regaining independence, the Salesian Society, secondary schools, school and educational activities, preventive system

Nota o Autorze: ks. prof. dr hab. Jan Niewęgłowski SDB, absolwent Uniwersytetu Pontificia Salesiana, prof. nadzwyczajny w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Słowa kluczowe: odzyskanie niepodległości, Towarzystwo Salezjańskie, szkoły ogólnokształcące, działalność szkolno-wychowawcza, system prewencyjny